

प्रकल्पाचा संक्षिप्त इतिहास

समाजाच्या जाणिवा बरोबर साहित्याच्या जाणिवा बदलतात. १९९१ नंतरची मराठी ग्रामीण कथा अनेक नव्या बदलत्या जाणिवांना लक्ष करते. मराठी ग्रामीण कथेला शंभर सव्वाशे वर्षांचा इतिहास आहे. प्रारंभीची ग्रामीण कथा ग्रामीण माणूस, त्याचं जगणं आणि त्याचा परिसर या जाणिवापुरती होती. ग्रामीण माणसांच्या जगण्याचा सुमार भाग या कथेतून येत असे. पण मराठी ग्रामीण कथा जशी लिहिती होत राहिली तसतशी नव्या नव्या जीवन जाणिवा त्यात समाविष्ट होत गेल्या.

"कृषिनिष्ठ जाणिवांचा, ग्रामीण जाणिवांचा कलात्मक आणि उत्कृष्ट सहजाविष्कार म्हणजे ग्रामीण कथा" असे श्रीराम गुंदेकरांनी नमुद केले आहे. कृषिनिष्ठ जाणिवांना प्राधान्य देणारी ग्रामीण कथा महत्त्वाची आहे.

मराठी ग्रामीण साहित्याला म. जोतिराव फुले यांनी एक सुस्पष्ट दिशा दिली आहे. या साहित्याचे प्रेरणास्थान आणि आदर त्यांच्या विषयीच व्यक्त होतो. मराठी वाचकाचे आणि मराठी विचारवंताचे पहिल्यांदा ग्रामीणाकडे लक्ष वेधण्याचे काम म. फुले यांचे आहे. 1898 »ॐ हरिभाऊ आपटे यांनी बदल म्हणून 'काळ तर मोठा कठीण आलाय' ही तत्कालीन दुष्काळावर कथा लिहिली. ही पहिली ग्रामीण कथा आहे. म्हणून या लघुसंशोधन प्रकल्पात हरिभाऊ आपटेच्या कथेपासून मराठी ग्रामीण कथेचा प्रारंभ होतो असे दाखविले आहे.

लघुसंशोधन प्रकल्पाचे चार प्रकरण करण्यात आले आहेत. पहिल्या प्रकरणातून 'कथा प्रस्तावना'तून स्थूलपणे मराठी कथेचा परिचय करून दिला आहे. गोष्ट आणि कथा ही माणसाला आवडते. भारतीय परंपरेत फार आदिमानवाच्या काळापासून कथा परिचित आहे. म्हणून कथेचे तिन भाग इंदुमती शेवडे यांच्या उदाहरणासह दिले आहेत. लोकवाङ्मयातील लोककथा ही पहिली कथा, लिखित कथा आणि अर्वाचीन कथा याप्रमाणे ती विकसित होते. प्राचीन धर्म-संप्रदायाच्या वाङ्मयात कथा येते. भाषांतरीत कथा येते. १८०६ ला तंजावर (तामिळनाडू राज्य) येथे सरफोजी राजे यांनी इसापनितीचे भाषांतर करवून 'बाळबोध मुक्तावली' या नावाने प्रसिद्ध केले. हा मराठी कथेचा पहिला ग्रंथ आहे. यानंतर अनेकांनी मराठी कथेचे भाषांतर केले.

मराठी कथेचा अभ्यास मासिकांच्यानुसार विकसित झाल्याचे दिसतो. १८९० ला हरिभाऊ आपटे यांनी करमणूक पत्र काढले. १८९० ते १९२५ या काळात करमणूक व मनोरंजन या दोन मासिकांचा काळ आहे. यातून प्रारंभीची मराठी कथा येते. यावेळची कथा अवास्तवातून, अद्भूत जगातून वास्तवात येते. ऐतिहासिक सामाजिक, बोधवादी, विनोदी कथा येतात. ह.ना. आपटे, ना.ह. आपटे, वि.सि. गुर्जर, कृ.के. गोखले, शि.म. परांजपे, श्री. कृ. कोल्हटकर यांच्या कथा येतात. यानंतर यशवंत-किर्लोस्कर कालखंड (१९१६-१९४५) आहे. हा कथेचा दुसरा टप्पा आहे. या काळाला फडके-खांडेकरांचा काळ असेही म्हणतात. ना.सि. फडके, वि.स. खांडेकर, य.गो. जोशी, वि.वि. बोकील, काणेवार, मामा वरेरकर, प्रादेशिक कथाकार लक्ष्मणराव सरदेसाई, वि.स. सुखटणकर, र.वा. दिघे, ग.ल. ठोकळ वामन चोरघडे यांची कथा येते. लेखिका म्हणून कुसुमावती देशपांडे, शांताबाई नाशीकर, मालतीबाई दांडेकर, विभावरी शिरूरकर इ.

सत्यकथा अभिरुची कालखंडातून (१९४५-१९६०) कथा नवकथा येते. या कालखंडाला

युगप्रवर्तन कालखंड म्हणतात. नवकथेत गंगाधर गाडगीळ, अरविंद गोखले, पु.भा. भावे व व्यं. माडगुळकर यांची नवकथा आहे. यांच्या बरोबरीने अनेकांनी कथालेखन केले. १९६० नंतरची कथा ही नव्या नव्या प्रवाहांनी विस्तारत गेली आहे. ग्रामीण, दलित, स्त्रीवादी कथेचे प्रवाह पुढे.

यानंतर मराठवाड्यातील कथेचा आढावा घेतला आहे. मराठवाड्यातील कथा बी. रघुनाथाच्या कथेपासून सुरू होते. निजामी राजवटीच्या प्रभावाची कथा आहे. यानंतर न.शं. पोहनेरकर, वि.शं. पारगावकर, रा.रं. बोराडे, मुकुंदकृष्ण गायकवाड, ना.धों. महानोर, यु.म. पठाण, चंद्रकांत भालेराव, व्यंकट पाटील, योगीराज वाघमारे, प्रकाश कामतीकर, वासुदेव मुलाटे, भास्कर चंदनशिव, गणेश घाडगे यांच्या कथा येतात.

'१९८० नंतरची ग्रामीण कथा' या प्रकरणातून सविस्तर आढावा घेतला आहे. मराठवाड्यातील ग्रामीण कथा ही ख-या अर्थाने १९८० नंतरच विकसित झाली आहे. रा.रं. बोराडे, मुलाटे वासुदेव, ना.धों. महानोर, भास्कर चंदनशिव, राम निकम, दादा गोरे, नागनाथ कोत्तापल्ले, योगिराज वाघमारे यांनी त्यात वैविध्यता आणली. १९८० नंतर लेखन करणारे काही लेखक १९९० नंतरही लिहित आहेत. १९८० नंतरची कथा आणि ९० नंतरची कथा यात बदलत्या जाणिवा दिसून येतात.

१९९० नंतरची कथा नव्या बदलत्या जाणिवांची कथा आहे. १९९१ ला स्वीकारलेल्या जागतिकीकरणाचा प्रभाव प्रारंभी या कथेवर जाणवत नाही. परंतु २००० सालानंतर तो जाणवतो. पण राजकारण, प्रशासन आणि सरकार यांच्याकडून होणारे शोषण, निवडणूकीचे राजकारण, पंचायतराज व्यवस्थेचे परिणाम, दुष्काळ, शेतीमालाला मिळणारा अल्प बाजारभाव, कौटुंबिक, सामाजिक मतभेद, दोन पिढीतील अंतराच्या कथा, राजकारणातील पक्षीय पाट्या, त्यातील संघर्ष ग्रामीण संस्कृतीची जपणूक करताना होणारी सामाजिक, आर्थिक, दमछाक, वाढती महागाई खर्च, शारीरिक शोषण, दलितांचे शोषण, स्त्रियांचे शोषण मोठ्या प्रमाणावर आले.

२००० सालानंतरच्या कथेतून शेतक-यांची शोकांतिका मोठ्या प्रमाणावर कथेतून येते. सततचे दुष्काळ, नापिकी, शेतीमालाला मिळणारा अल्प बाजारभाव, ढासळते उत्पादन व वाढती महागाई, शहरीकरणाचा वाढता प्रभाव, ग्रामीण संस्कृतीचा -हास, धरणग्रस्तांचे प्रश्न, शोषित वंचितांचे प्रश्न, फिरस्तेच्या जगणे, अन्याय भोग या सर्वांचे कथन येते. या सर्वांचा सविस्तर आढावा या प्रकरणात आहे.

हा प्रकल्प पूर्ण करण्यासाठी मराठी ग्रामीण कथेचे ग्रंथ चांगल्या प्रकारे वाचण्यात आली. ललित, अक्षरगाथा, अक्षरवाङ्मय, प्रतिष्ठान, अंतर्नाद, कवितारती, नवअनुष्टुब, अक्षरवैदर्भी, अनुबंध, शोध संपदा अशा कांही नियतकालिकांचा फायदा झाला.

प्रकल्पाच्या शेवटी निष्कर्ष नोंदविण्यात आली आहेत.

मराठी विभाग प्रमुख,

शिवाजी महाविद्यालय, रेणापूर,

ता. रेणापूर, जि. लातूर.

File No. 23-854/2009 १३/०८/२००९